

Hegynevek az Árpád-kori Gömör vármegyéből*

1. A magyar történeti névtani vizsgálódások középpontjában elsősorban a településnevek vizsgálata áll, a hegynevekkel lényegesen kevesebb szakmunka foglalkozik. Az alábbiakban röviden megkísérlem közülük a legjelentősebbeket tematikus szempontokat alapul véve áttekinteni.

KISS LAJOS kutatásai gyakran egy-egy jól körülhatárolt terület hegyneveire irányulnak. A területi és szempontra érvényesül például a szilágysági hegynevek körében folytatott vizsgálódások eredményeit közlő írásában (1981). Hasonló jellegű tanulmányban mutat be Heves megye domborzati nevei közül is néhányat (1991).

KISS LAJOS a nevek történeti rétegződésének is külön tanulmányt szentelt (1997), melyben részletesen tárgyalja a *Tátra*, a *Fátra* és a *Mátra* hegységnevek kapcsolatát, keletkezését, emellett az ókorból származtatható (*Kárpátok*, *Almus mons*) és a Karoling-kori hegynevek (*Vütöm*, *Ámánd*) eredetét, illetve továbbélését is vizsgálja. Az ómagyar kor sajátosságait szemlélítve a kor hegynévallományából időrendben közel ötven nevet emel ki, s adja meg etimológiájukat. Hangsúlyozza, hogy körükben a magyar névadók mellett számolnunk kell szláv, pontosabban szlovák, lengyel, ruszin, illetve román névadókkal is. Történeti, valamint származásbeli rétegződésük szempontjából közelebbről vizsgálja meg három hegyvidékünk, a Börzsöny, a Bükk és a Heves–Borsodi-dombság hegyneveit. E munkában tárgyalja továbbá a hegynévadás lehetséges indítékait is.

A hegynevek struktúrájához kapcsolódó kérdéseket is tárgyal B. LŐRINCZY ÉVA az *-s ~ -cs* képzővel alakult ómagyar nevekről szóló monográfiájában (1962: 78–97). Részletesen foglalkozik a belső keletkezésű hegynevek szerkezeti felépítésével “A magyar nyelv történeti nyelvtaná”-nak a korai ómagyar kort és előzményeit bemutató I. kötete (253–5, 540–51). A korai ómagyar kori földrajzi neveket, s ezen belül a hegyneveket, ugyanolyan szerkezetűnek tartja, mint a közszavakat, csupán aránybeli eltéréseket feltételez a különböző összetételi típusok között. Ennek megfelelően elkülöníti a mellérendelő és az alárendelő összetett hegyneveket. A legjellemzőbbnek a minőség- (*Szőlő-mál*), a

* Készült az OTKA T 034216 számú pályázatának keretében.

mennyiség- (*Három-hegy*) és a birtokos jelzős (*Filip köve*) neveket tartja. A kései ómagyar kor morfológiájával foglalkozó kötet a névszóképzés kapcsán tér ki a helynevekre, példái között hegyneveket is említve (II/1: 317–20). Megállapítja, hogy a XIV. század végére a helynévképzők használata nagy mértékben visszaszorult: a képzés szerepét ez idő tájt az összetétellel való névalkotás vette át.

A hegynevekhez kapcsolódó szakirodalom egy része a *hegyföldrajzi köznevek* tárgyalásával foglalkozik. HEFTY GYULA ANDOR a térszíni formákat jelölő közneveket gyűjtötte össze (1911), s foglalkozott eredetükkel. LŐRINCZE LAJOS a *bérc* és a *börc* szavak hangalaki és jelentésbeli különbségeit vizsgálta (1946). TÓTH VALÉRIA írása a hegyföldrajzi köznevek szóföldrajzi elemzéséhez nyújt szempontokat (1997).

Végezetül azok közül az írások közül említek meg néhányat, amelyekben mindössze *egy-egy hegynevet* vagy éppen névcsoporthoz tartozókat érintenek a kutatók. A *Fátra*, a *Mátra*, illetve a *Somlyó* neveknek MELICH JÁNOS szentelt figyelmet (1963). DÉNES GYÖRGY egyik tanulmányában a *Munuhpest* földrajzi név etimológiáját vizsgálja, valamint a *pest* köznévi jelentését kutatja sziklák és hegyek nevében (1997). Hasonló jellegű írásban olvashatunk többek között a *Hegymagas* nevünkről (ZELLIGER 1991, ehhez azonban lásd még KISS LAJOS 1995 is) vagy az *Osztrovszki-hegység* nevéről (KISS L. 1986) is.

2. A szakirodalom vázlatos ismertetése során felvázolt szempontok közül magam a továbbiakban a területiség elvét kívánom írásomban érvényesíteni: a korai ómagyar kori Gömör vármegye hegyneveit mutatom be történeti-etimológiai vizsgálat keretében tipológiai rendszerezéssel. Forrásként GYÖRFFY történeti földrajzát (a továbbiakban Gy.), illetve az annak alapján összeállított „Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból” (HA.) megfelelő kötetét használtam. Átvettem az ezekben használatos rövidítéseket is.

Gömör vármegye a Sajó felső vízvidékén terült el, de határvármegye lévén a gyepüelvére is kiterjedt, továbbá hozzátartozott a Szepesség alig lakott területének jelentős része. Az Árpád-korban az ide letelepedett magyarság jó ideig szlávokkal élt együtt. Az összefoglaló szláv népesség megnevezés eltérő időszakokban letelepedett különböző etnikumokat jelöl: déli, nyugati, illetve bolgár-szlávok egyaránt éltek itt, amint ezt az Árpád-kori helynevek is bizonyítják (vö. Gy. 2: 461–2; KISS L. 1988: 145). A hegynevek között is számos szláv eredetűt találunk.

2.1. A szláv eredetű nevek névátvétellel a magyar névrendszer részévé válhatnak. A magyar névhasználó közösség számára a jövevénynevek eredeti szemantikai tartalma ismeretlen, szerepük a denotátumra való utalás.

Bucsony ’Korlátfalva határában említett hegy’ 1341: *Buchun*, mo. (Gy. 2: 461, 517). Egy közvetlenül nem adatolható szláv eredetű *Bucsony* településnévből alakulhatott metonimikusan; vö. szb.-hv. *Bučane* [többes sz.] hn., szlk.

Bučany [többes sz.] hn. Tulajdonképpen értelme 'bükkösnél lakók' (vö. FNESz. *Bucsány*), ez a településnévadási forma (a *-jane* képzővel történő névalakulás) a szlávban gyakori, hegynevekben azonban csak másodlagosan fordulhat elő. A településnév metonimikus átalakulása a szlovákban és a magyarban egyaránt végbemehetett.

Csernahora 'a Sajó és a Garam forrásai között emelkedő hegy' 1243/335: minor berch que dicitur *Ternahora* [*Chernahora*], 1243/335/XVII.: *Csernahora* (Gy. 2: 457, 460, 533). Szláv (bizonyára szlovák) eredetű: az előtag a szláv **črna* 'fekete' (vö. FNESz. *Cserna*) melléknévből való, az utótag a szlovák *hora* 'hegy' főnévvel azonosítható. Hasonló helynevekkel a legtöbb szláv nyelvben találkozhatunk; vö. pl. szb.-hv. *Crna Gōra* (tkp. 'fekete erdő; fenyves'), amely valószínűleg a vidék fenyveseire utalhat (vö. FNESz. *Crna Gora*).

Gerbenc 'Rozlozsna határában említett hegy' 1258/334: *Guerbench*, mo. (Gy. 2: 460, 541). Szláv eredetű; a R. szláv **Grebenъcъ* (tkp. 'kis domb- vagy hegygerinc, taraj') helynév átvételével alakulhatott (FNESz. *Garabonc*). A *Gerbenc* forma hangátvétellel jött létre.

Kapla 'Serke határában említett hegy' 1326: *Kapula* ~ *Kapala*, mo., 1447: *Kapla*, mo. (Gy. 2: 547). Talán szláv eredetű; a szb.-hv. *Kàpela*-féle 'kápolna' jelentésű hn. (FNESz. *Kapela*) átvétele lehet, amelyből hangrendi kiegyenlítő-dés, majd a két nyílt szótagos törvény érvényesülésével alakulhatott ki a *Kapla* forma.

Ruda 'a Csernahorától DK-re elterülő hegy, Rozlozsna határában említik' 1258/334: *Ruda*, mo. (Gy. 2: 460, 541). Az összláv **ruda* 'érc' jelentésű közszóból alakult szláv (bizonyára szlovák) *Ruda* helynév átvétele. A legtöbb szláv nyelvben megtalálható helynévként; vö. szlk. *Ruda* hn. (l. ehhez FNESz. *Rudabánya*). A szláv névadás alapja az, hogy ezen a vidéken arany- és ezüstbányászattal foglalkoztak, erre utal a közeli *Rozsnyóbánya* településnév is (vö. Gy. 2: 543).

Veternyk 'Rozlozsna határában említett hegy' 1243/335: *Beternyk* [f: *Veternyk*] [2a], 1243/335/XVII.: *Veternyk* [2a] (Gy. 2: 460, 533), 1258/334: *Weurnuk* [f: *Weternuk*], mo., 1258>336/354: *Wythuituk* [romlott alak lehet] (Gy. 2: 541), 1258>336/430: *Veternuk* (Gy. 2: 460, 541). Szláv, bizonyára szlovák eredetű; vö. szlk. *Veterník*, tkp. 'szeles hely' hn. (l. ehhez FNESz., KISS L. 1997: 159).

Visnyice 'Novák határában említett hegy' 1295/315: *beerch Wysniche* (Gy. 2: 461, 530). Szláv eredetű; vö. szb.-hv. *Višnjica* hn., szln. *Višnjica* hn. stb. (FNESz., ŠMILAUER 1970: 191). Alapszava a szlk. *visnjica* (ti. *hora*) 'meggyes (ti. hegy)'. A magyarba feltehetően *Visnyica* hangalakban bekerülő helynév hangrendi kiegyenlítő-dés eredményeként nyerte el *Visnyice* formáját.

Viszoka 'a Kesző, illetve a Herepány patak felső szakaszát övező hegy, Naprágy és Herepány határában említik' 1254/364/399: *Wyzoga*, mo. (Gy. 2: 461,

528). Szláv, bizonyára szlovák eredetű; vö. szlk. *Vysoká* hn. A 'magas' jelentésű melléknév nőnemű alakjából *vysoká* (ti. *hora* 'hegy') való (vö. FNEsz. *Viszoka*).

2.2. A jövevénynevek esetében meglehetősen gyakori folyamat a kiegészülés, a névtest terjedelmének növelése egy hegyfajtajelölő földrajzi köznévvvel, hogy helynévi funkciója a névhasználó közösség számára egyértelmű legyen.

Szol-hegy 'Rozsnyó határában említett hegy' 1291: *Zolheg*, mo. (Gy. 2: 460, 543). Az előtag etimológiája bizonytalan. Talán a szlovák *sol'* 'só' jelentésű közszóból alakult; vö. szlk. *Solisko* hn. (ŠMILAUER 1970: 167). A második névrész a *hegy* földrajzi köznév.

Viszoka hegye 'a Kesző, illetve a Herepány patak felső szakaszát övező hegy, Naprágy és Herepány határában említik' 1323: *Wyzukahyge*, mo. (Gy. 2: 461 [*Wyzoka hege* formában], 510), 1323/324: *Wyzukahigy* (Gy. 2: 510). Minden bizonnyal az előző csoportban tárgyalt **Viszoka** formából jött létre másodlagosan, kiegészüléssel.

Zalatna ~ Szalatna bérce 'Gömör határában említett hely' 1291: *Zalathna-berche* (Gy. 2: 501). Az előtag olvasata, etimológiája bizonytalan. Talán egy elsődleges *Zalatna* helynévből magyarázható, amely bizonyára egy szláv **Zlatъna* (< *zlato* 'arany' jelentésű) helynév átvétele (vö. FNEsz. *Zalatna*). Talán ez egészülhetett ki másodlagosan a *bérc* földrajzi köznév birtokos személyragos alakjával. Az elsődleges szláv forma motivációja bizonyára egy közelben levő aranylelőhely lehetett. Kapcsolatba hozhatjuk ugyanakkor a közeli *Szalatna pataka* név előtagjával is; ennek közszói előzményeihez lásd cseh *slatina* 'láp, mocsár, ingovány', szb.-hv. *sl,tina* 'savanyúforrás, savanyúvíztől átázott, majd megkérgeedett talaj' stb. (vö. FNEsz. *Szalatnok*; itt további szláv helynévi származékok is találhatók).

Ladica-bérc 'a Kesző, illetve a Herepány patak felső szakaszát övező hegy, Kesző falu határában említik' 1232>347: *Lasichaberch* [f: *Ladichaberch*] (Gy. 2: 461, 515). **Ladica hegye** formában is előfordul: 1323: *Ladychahyge*, mo. (Gy. 2: 461, 516), 1323/324: *Ladichahigy* (Gy. 2: 516). A talán elsődleges *Ladica* hegynév szláv, bizonyára szlovák eredetű lehet; vö. szlk. *Ladice* [többes sz.] hn. (FNEsz. *Barslédec*). Tövében az összláv **lědo* 'irtványföld' rejlik. Valószínűbb azonban, hogy az előtagban egy közvetlen adatokkal nem igazolható *Ladica* településnév szerepel, azaz a *Ladica-bérc ~ Ladica hegye* hegynév 'Ladica település közelében levő hegy' szemantikai tartalommal jellemezhető. Utótagként a *bérc*, illetve a *hegy* földrajzi köznév kapcsolódott a mindenképpen tulajdonnévi funkcióban álló *Ladica* névrészhez. Az adatok alapján feltételezhetően szinonim használatú lehetett a két névváltozat. A magyarba vélhetően *Ladice* alakban bekerülő helynév hangrendi kiegyenlítődéssel nyerte el *Ladica* hang- alakját.

2.3. Földrajzi köznévből alakult hegynevek

Bérc¹ 1232>347 (Kesző) [4a], 1243/335 (pelsőci uradalom), 1245/423 (Kövi, Gömör mellett), 1247/383 (Kálósa) [3a], 1258/334 (Rozlozsna) [8a], 1268/273 (Kövecses [2a], Recske [3a]), 1291 (Gömör), 1295/400 (Csákány, Novákhoz közel) [2a], 1323 (Herepány) [9a], 1330 (Herepány) [2a], 1333/334 (Jeszte) [2a], 1334 (Rás) [2a], 1336 (Panyit) [2a], 1341 (Csomatelke [7a], Korlátfalva [2a]), 1341/347 (Bást): *berch* (Gy. 2: 460, 461, 485, 490, 493, 501, 509, 510, 512, 513, 515, 517, 518, 520, 532, 533, 538, 539, 540, 541), 1240 (Csomatelke, Gortva): *béerch* (Gy. 2: 492, 499), 1245/423 (Kövi, Gömör mellett): *berek* [*f: berch*], mo. (Gy. 2: 520), 1275 (Zsór) [2a], 1283/353 (Zubogy) [8a], 1323 (Herepány [2a], Kesző [7a]), 1338 (Dézsmástelek) [3a], 1341/347 (Hegymeg, Guszóna mellett) [6a]: *Berch* (Gy. 2: 494, 508, 509, 510, 516, 558, 559), 1290/303/479 (Bást) [4a], 1295/315 (Novák) [8a], 1330 (Herepány) [2a]: *beerch* (Gy. 2: 485, 510, 530), 1295/315 (Novák): *beech* [*f: berch*] (Gy. 2: 530), 1326/446 (Dobsina): *Birhc* (Gy. 2: 460, 495) | **bérci** 1291 (Gömör) [2a]: *berchy* (Gy. 2: 501). Közzsóként és helynévként egyaránt gyakran szerepel a *bérc* földrajzi köznév a korai ómagyar kori oklevelekben. Sok esetben nehezen határozható meg, hogy az oklevélbeli adat közzsóként utal-e a kiemelkedésre, vagy tulajdonnévként jelöli azt. Az *ad 1 Berch, super eodem Berch* típusú szerkezetek (Gy. 2: 494, 558) *bérc* lexémája gyaníthatóan nem tulajdonnév. A kiemelkedésekre utaló földrajzi köznév ugyanakkor jelentéshasadással a hegy megnevezésévé válhatott, pl. az *ad 1 semitam et asc. montem qui berek (berch) appellatur* esetében (Gy. 2: 520) inkább ezt erősíti a kontextus. A szó korai ómagyar kori jelentésének meghatározását a latin földrajzi köznevek — bár ezek a nem tulajdonnévi adatok mellől értelemszerűen gyakran hiányoznak — segítik: a *mons*, *monticulus* minősítések a *bérc* szónak a maitól eltérően 'hegy, kisebbfajta kiemelkedés, magaslat' általánosabb jelentéséről tanúskodnak (lásd még ehhez TÓTH V. 2001: 26–7).

Halom 'Kesző határában említett hely' 1232>347: *ad montic. ... vulgo holm* (Gy. 2: 515). A latin helyfajta-megjelölő kifejezés alapján tulajdonnévnek tekinthetjük. A magyar *halom* 'alacsonyabb domb' jelentésű (TESz., EWUng) földrajzi köznévből alakult jelentéshasadással.

A földrajzi köznévből alakult név valószínűleg kiegészült újabb földrajzi köznévvel az alábbi név esetében:

Halom-hegy 'Naprágy és Herepány határában említett hegy' 1254/364/399: *Holmheg*, mo. (Gy. 2: 461, 528). **Halom hegye** 1323: *Holmhyge*, mo. (Gy. 2: 461, 510), 1323/324: *Holmhigy* (Gy. 2: 510). A két névváltozat bizonyára szí-

¹ A sokfelé előforduló megnevezés adatait az egyszerűség végett a betűhív formák szerint elrendezve közlöm, s az oklevél évszáma után zárójelben adom meg annak a településnek a nevét, ahonnan az adatot említik.

nonim használatú lehetett a korban. A helynév elő- és utótagjaként egyaránt hegyföldrajzi köznév szerepel: az előtag a magyar *halom* 'alacsonyabb domb', a második névrész pedig a *hegy* földrajzi köznév. A *halom* szó HEFTY szerint eredetileg mesterségesen készült földhányást jelenthetett (1911: 208), ezt azonban újabb etimológiai szótáraink (TESz., EWUng.) nem támogatják. A feltehető eredeti *Halom* név egészülhetett ki a hasonló szemantikai tartalmú *hegy*-gyel. A vélhetően elsődleges *Halom-hegy* formából bővüléssel jöhetett létre a birtokos személyragos változat. A *Halom hegye* név szerkezete alapján esetleg feltételezhetjük azt is, hogy a név a közelben lévő *Halom* nevű hellyel van kapcsolatban.

2.4. A hegy valamely sajátosságát kifejező nevek

A terület hegyneveinek túlnyomó többsége kétrészes helynév. Előtagjuk általában a hegy valamely sajátosságára utaló lexéma, utótagjukként pedig földrajzi köznév vagy ritkán helynév áll. A nevek előtagjaként szereplő szavak különböző szófaji csoportokba tartozva (főnév, melléknév, számnév) igen sokféle szemantikai tartalmat fejezhetnek ki.

2.4.1. A hegy tulajdonságára utaló hegynevek

A hegy méretére csak egy névben találunk utalást:

Kis-Várad 'Bást határában említett hegy' 1341/347: *Kyswarad*, mo. (Gy. 2: 461, 485). GYÖRFFY szerint talán azonos a **Dános köve** nevű hegygel. A magyar *kis* melléknév és a főleg helynévként alkalmazott 'udvarhely; kis erősség, kis vár' jelentésű *várad* (< *vár* fn.) közszo összetételéből alakult (vö. FNESz. *Kis-várda*). Arra utalhat, hogy a hegyen vár állt.

A név a hegy talajára, anyagára utal:

Kövecses-halom 'Szentkirály határában említett hegy' 1337: *Kuechusholm*, promo. (Gy. 2: 551). A magyar *kövecs* 'kavics' jelentésű főnév -s képzős származékának és a *halom* földrajzi köznévnek az összetétele, s arra utalhat, hogy a hegyet borító talajréteg kavicsos, nehezen megművelhető volt.

A hegy éghajlati jellemzőire utaló nevek:

Meleg-hegy 'a Balog patakhoz közeli hegy Meleghegy település mellett' 1331/347: *Meleekhegh*, mo. (Gy. 2: 461, 483, 526). Az összetétel bizonyára 'mostoha időjárástól védett magaslat'-ként értelmezhető (vö. FNESz.). A hegynév később metonímiával településnévvé is átalakult.

Verő-mál 'a Balog menti Kisfalud határában említett hely' 1334: *Wereumal*, loc. (Gy. 2: 517). A magyar *verő* 'napnak kitett, déli' melléknévnek és a R. *mál* '(déli) lejtő' főnévnek az összetétele (vö. FNESz. *Verő-máj*). A *mál* lexéma a fgr. eredetű *mell* testrésznév veláris változata, amelyből hasonlóság alapján történő névátvitellel keletkezett a 'földfelszíni kiemelkedés (hegy, domb) oldala' jelentésű felszíninformanév (vö. ehhez LÖRINCZE 1947: 24, TESz., EWUng.).

Szár-hegy 'Novák határában említett hegy' 1295/315: *Zarheg*, mo. (Gy. 2: 461, 530). A magyar *szár* 'tar, kopasz' értelmű (TESz.) melléknév és a *hegy* földrajzi köznév összetételéből alakult. Bizonyára a kiemelkedés növényzet nélkülsége szolgált a névadás alapjául (lásd ehhez FNESz. *Kőszárhegy*, TÓTH V. 2001: 135). A *szár* kapcsán meg kell jegyeznünk, hogy elsődleges jelentése 'világos színű, sárgás; vöröses' (vö. TESz.). A régi földrajzi nevekről nem dönthető el minden esetben, hogy *szár* elemük a talaj színére, a növényzet hiányára utal-e, vagy esetleg más funkciót tölthetett be.

A név több hegyet összefoglalóan is megjelölhet:

Három-hegy 'a Golcsa-havasok Rozsnyó feletti hegyei' 1291: ad 3 montes *Harumheg* (Gy. 2: 460, 543). Ahogy erre a latin megjelölés is utal, három hegynek az összefoglaló megjelölése lehet.

Két-halom 'Kesző határában említett hegy' 1232>347: ad duo monticula ... vulgo *Kethalm* (Gy. 2: 515). A *két* számnév és a *halom* földrajzi köznév megnyírásgjelzős összetételéből alakult. A latin szövegkörnyezet alapján bizonyára két hegynek az összefoglaló elnevezése lehet. Ez a névadási, névalkotási forma nem volt gyakori a korszakban, de a hegynevek között több hasonló szerkezetű, szemléletű nevet ismerünk: lásd még pl. *Három-halom* (Doboka vm.), *Három-hegy* (Fejér vm.), *Iker-hegy* (Esztergom vm.), *Két-homorú* (Esztergom vm.).

2.4.2. A hegy külső dologhoz való viszonyát kifejező nevek

A hegy növénytakarójára utal a név:

Erdőhát 'alacsonyabb hegyvonulatok alkotta táj a Sajó felső folyásától Ny-ra, a Sztinva, a Jolsva és a Turóc patakok közén' 1318: *Erdouhat* (Gy. 2: 460, 482, 493, 497, 498, 519, 522, 525, 530, 532, 539, 540, 547, 548, 550, 555, 556, 557). A magyar *erdő* főnév és a *hát* földrajzi köznév összetételéből alakult. A magyar névrendszerben nem ritka ez a tájnév, amely a névadás korában bizonyára erdővel borított domb- és hegyvidéket jelölt (vö. JUHÁSZ 1988: 72–4, az itt említett tájnév **Erdőhát**⁶ alatt). A Gömör vármegyei *Erdőhát* nevét GYÖRFFY javítva közli (*Erdouhat*; lásd ehhez Gy. 2: 460, 23. jegyzet és *Ardó* stb.), s véleménye szerint a név első eleme eredetileg nem *erdő*, hanem *erdő* < *erdőóvó* volt. Ez megítélése szerint azzal állhat kapcsolatban, hogy a tornai erdőuralom erdőóvói, "ardói" őrizték (vö. még JUHÁSZ, i. h.).

Jávor-hegy 'a Golcsa-havasok Rozsnyó feletti hegye' 1291: *Jaurheg* [jaur-], mo. (Gy. 2: 460, 543). A magyar *jávor* fanév és a *hegy* földrajzi köznév összetételéből alakult.

Somos-bérc 'Jeszte határában említett hegy' 1333/334: *berch Sumus* (Gy. 2: 461, 512). A névalak a későbbi adatok alapján (vö. 1887: *Somos bérc* Gy. 2: 512) rekonstruálható ilyen formában. A magyar *som* növénynév -s képzős származékának és a *bérc* földrajzi köznévnek az összetételéből alakult.

A hegy állatvilágára utaló nevek:

Bagoly-kő 'Gortvától K-re húzódó hegy' 1240: *Boglku* (Gy. 2: 461, 499). Amennyiben a név olvasata helyes, a *bagoly* madárnév és a *kő* földrajzi köznév összetételéből keletkezett (vö. FNEsz. *Bagoly-bérc*). Arra utalhat, hogy a névadáskor sok bagoly fészkelhetett itt. A *kő* mint helynévi utótag a késő középkorban épült hegyi várak megnevezésére is szolgált (vö. FNEsz. *Ajnácskő*).

Ölyves-bérc 'Korlátfalva határában említett hely' 1341: *Wluesberch* (Gy. 2: 461, 517). A magyar *ölyv* madárnév -s képzős származékának és a *bérc* földrajzi köznévnek a jelzős összetételéből alakult.

Sólyom-kő 'a pelsőci uradalom határában említett hegy' 1243/335: *Solyomkeo* (Gy. 2: 461 [1243/335/XVII. évszámmal], 533), 1243/335/XVII.: *Solymkő* (Gy. 2: 533). A magyar *sólyom* madárnév és a *kő* földrajzi köznévnek az összetételéből alakult. Bizonyára a névadás korában a hegyen nagy számban fészkelő sólymok szolgáltatták a névadás motivációját. Az állatnév azonban személynévi áttételen keresztül (vö. 1138/329: *Soulum* szn.: ÁKSz. 321) is szolgálhatott az előtag alapjául, s ez esetben valamilyen birtokviszonyra utalhat a név.

A hegyen lévő építményre utaló nevek:

Akasztó-hegy 'a Jolsva és a Turóc patakok közti hegyvonulat, Gömör határában említik' 1291: *Akasztowhegy*, mo. (Gy. 2: 461 [*Akasztowheg* formában], 501). Az *akasztó* folyamatos melléknévi igenév és a *hegy* földrajzi köznév összetételéből alakult. Feltehetőleg annak az emléket őrzi, hogy rajta egykor akasztófa állt.

Vár-hegy 'Jeszte határában említett hegy' 1333/334: *Waarheg*, mo. (Gy. 2: 461, 512). A hegyen épült vár adhatta a megnevezés alapját.

A hegy birtokosára vagy használójára utaló nevek:

Dános köve 'Sőreg határában említett hegy' 1245/264: *Danuskue* [-küé], mo. (Gy. 2: 461, 548). GYÖRFFY szerint talán azonos a **Kis-Várad** nevű hegygel. A *Dános* szn. (vö. 1220/550: *Danum* szn. [acc.]: ÁKSz. 101) és a *kő* földrajzi köznév jelölt birtokos jelzős szerkezetéből alakult. Az előtagul szolgáló személynév talán a *Dániel* becéző alakja lehet (lásd ehhez FNEsz. *Dénesfalva*).

Golcsa[-havas] 'Gömör vm. ÉK-i szélén levő hegyvonulat' 1243/335/XVII.: altior *Golczam* (Gy. 2: 460, 532), 1243/335: altior *Bolcham* [f: *Golcham*] (Gy. 2: 532), 1255: *alpes Golcha*, 1294: *Alpes Golca*, 1294, 1331: *Alpes Golcha* (Gy. 2: 460). GYÖRFFY a latin kifejezést tulajdonnévnek tekintí. A többes számú *havasok* földrajzi köznév a kor okleveles anyagában nem adatolható magyar formában, *havas* alakkal azonban (önmagában és összetételben egyaránt) nagy számban találkozunk (vö. OklSz., HA. 1–2.). A helynevet *Golcsa* alakban is rekonstruálhatjuk, ami talán személynévi eredetre megy vissza; vö. 1213/550: *Golsa* (ÁKSz. 143). Az ómagyar korban pusztá személynévi hegynevek azonban csak bizonytalanul jelentkeznek: a vizsgált területen csupán *Szirk* kapcsán mérülhet fel kis valószínűséggel a személynévi származtatás lehetősége.

Károly lese 'a pelsőci uradalom határában említett hegy' 1243/335: *Karulesy* [karullesi] (Gy. 2: 461 [1243/335/XVII. évszámmal], 533), 1243/335/XVII.: *Carullosy* [f: *Carullesy*] (Gy. 2: 533). A *Károly* személynév (1213/1550: *Karoli* szn.: ÁKSz. 186) és a *les* 'rejtett figyelőhely' (TESz.) közszó jelölt birtokos jelzős szerkezetéből alakult. Az utótag talán olyan helyre, kiemelkedésre utal, amelyről jól szemmel lehetett tartani a környéket.

Leány-kő 'a pelsőci uradalom határában említett hegy' 1243/335: *Leankeo* (Gy. 2: 461 [1243/335/XVII. évszámmal], 533). A magyar *leány* főnév és a *kő* földrajzi köznév jelöletlen birtokos jelzős szerkezetéből alakult. Talán leányági örökös birtokra, esetleg apácák birtokára utalhat (vö. FNESz. *Leányfalu*, *Leányvár*).

[Márton köve] 'a Jolsva és a Turóc patakok közti hegyvonulat egyik tagja, Kövi határában említik' 1243/335, 1243/335/XVII.: *lapis Martini* (Gy. 2: 461, 519). Csak latin nyelvű formában adatolható, kérdéses tehát, hogy valós magyar helynév volt-e, illetve a fenti formában létezett-e magyar helynévként. A *Márton* személynév adatolható a korból; vö. 1211: *Mortun* szn. (FNESz. *Mártonhegy*).

Mátyás hegye 'Bást határában említett hegy' 1341/347: *Mathyashege*, mo. (Gy. 2: 485). A *Mátyás* személynévnek (vö. 1202–3/1500 k.: *Mathias*, *Matias* szn.: ÁKSz. 220) és a *hegy* földrajzi köznév birtokos személyragos származékának az összetétele.

Monohpest 'a két Turóc közti hegyvonulat egyik sziklája, Rás határában említik' 1266/283: *Munuhpest*, *rupes* (Gy. 2: 461, 545). A hegynév első néveleme vélhetően az 'egyedül, magányosan élő szerzetes, barát, remete' jelentésű *monoh* köznév (TESz.). A *pest* lexéma jelentése vitatott. HEFTY GYULA a 'szikla' jelentést tartja valószínűnek (1911: 340). MELICH JÁNOS szerint 'kemence' értelmű (1925–29: 139), azaz a kiemelkedést ilyen építményről (vagy esetleg alakra utaló metaforikus névadással) nevezhették el. Egy későbbi tanulmányában a *pest* közneveinknek emellett 'verem > barlang > hegy, kőszikla' jelentést is tulajdonít (1938: 131). Eszerint a *Munuhpest* alárendelő összetétel, benne a *pest* 'kőszikla, kőszál' jelentésű, a név egésze tehát 'Barát-hegy, Remete-hegy' értelmű lehet. KISS LAJOS 'barlang' jelentést tulajdonít a *pest* lexémának (FNESz. *Pes-kő*). DÉNES GYÖRGY szerint — az óegyházi szláv, illetve bolgár-szláv nyelv analógiája alapján — a *pest* köznevet a magyarság 'kemence' és 'üreg, odú, barlang' jelentésben használhatta (1999: 107, valamint korábban 1997: 284–8). Abban az esetben, ha a *pest* szó hegy vagy szikla nevében, illetve a *hegy* (*mons*) vagy a *kő*, *szikla* (*rupes*) szavakkal összefüggésben szerepel, akkor ott a szó 'üreg, barlang' jelentésére kell gondolnunk (DÉNES 1999: 108).

Szirk 'a Turóchoz közeli hegy, Rás határában említik' 1334: *Zyrk*, *montic*. (Gy. 2: 461, 538). Talán pusztá személynévből keletkezett magyar névadással, az alapjául szolgáló személynévhez lásd le. *Syrek* szn. (vö. FNESz.). Lehetőségek

azonban, hogy egy közvetlenül nem adathozható *Szirk* településnévből alakult metonimikus névadással.

Tóbiás lese 'a Jolsva és a Turóc patakok közti hegyvonulat egyik tagja, Kövi határában említik' 1243/335, 1243/335/XVII.: *Tobiaslesy* (Gy. 2: 461, 519). A magyar *Tóbiás* személynév (vö. 1211: *Thobie*, 1219/1550: *Tobia* ~ *Tobias*, 1220/550: *Tobias*: ÁKSz. 338) és a *les* 'rejtett figyelőhely' (TESz.) főnév jelölt birtokos jelzős összetételéből alakult. Valós birtokviszonyra utalhat.

Vidos(z)a bérce 'Csomatelke határában említett hely' 1341: *Viduztaberche* [f: *Viduza?*] (Gy. 2: 460, 493). Talán a magyar *Vidos* szn. (1211: *Widus*, *Vidus* szn., ÁKSz. 357) -a kicsinyítő-becéző képzővel ellátott személynévi származékból és a *bérc* földrajzi köznév jelölt birtokos jelzős összetételéből alakult. Az előtagban rejlő személynévhez lásd még szb.-hv. *Vidoš* szn. (FNESz. *Rózsafa*). Lehetséges azonban, hogy a szl. *videti* 'lát' igéből alakult szláv helynév átvétele; vö. pl. szln. *Vidišče* hn. (vö. ŠMILAUER 1970: 190).

3.4.3. A hegynek valamely más helyhez való viszonya

A hely valaminek a része:

Hegy-láz 'Bást határában említett hegy' 1290/303/479: *Hyglaz*, mo. (Gy. 2: 461, 485). A magyar *hegy* és a régi, nyelvjárási *láz* 'tisztás, szénatermő hely, rét, irtvány, fennsík' jelentésű főnévnek (lásd ehhez TESz.) az összetételéből alakult. Az utótag szerint esetleg nem hegynév, hanem hegyi tisztás, fennsík neve lehet, de rész-egész viszony alapján a rét a hegy nevévé is válhatott.

Ökör-mező 'a Golcsa-havasok Rozsnyó feletti hegyei' 1291: 2 montes *Wkurmezeu* (Gy. 2: 460, 543). A magyar *ökör* állatnév és a *mező* '(hegyi) rét, legelő, kaszáló' jelentésű földrajzi köznév összetételéből alakult vélhetően elsődlegesen (talán a hegyen fekvő) rét megnevezéseként, majd másodlagos, metonimikus átalakulás útján válhatott a hegy nevévé.

A hegy pontos elhelyezkedésére utaló nevek:

Medves 'Bást határában említett hegy' 1290/303/479: *Medus* [medüs], mo. (Gy. 2: 461, 485). A bazaltfennsík a közelében folyó *Medves* nevű, időnként kiszáradó patakról kaphatta a nevét metonimikusan. A víznév ezen a vidéken adatokkal nem igazolható, másutt azonban előfordul; vö. 1157/1230 k.: *fluvius Medus* (lásd ehhez KISS L. 1997: 160).

Fekete-erdő 'Gömör vm. É-i részén Ny–K-i irányban húzódó erdős hegyvidék' 1243/335, 1243/335/XVII.: *Nigram silvam* (Gy. 2: 457, 533), 1413: *Fekethe erdew* (Gy. 2: 457). A magyar *fekete* színnévnek és az *erdő* földrajzi köznévnek az összetételéből alakult. A középkorban a nagyon sűrű, sötét erdőket hívták így; vö. 1323: "Ad Silvanus densosus que dicuntur *Fekethewerdeu*" (OkI Sz. 231). A hegyre a rajta lévő erdőség neve vonódhatott át (vö. FNESz. *Feketeerdő*).

Palaszka bükke 'Jeszte határában említett hegy' 1333/334: *Palazkabiky* [-biki], mo. (Gy. 2: 461, 512). Az előtag etimológiája tisztázatlan. A név szerkezete alapján tulajdonnevet (személy- vagy helynevet) gyaníthatunk benne. A második névrész a magyar *bükk* 'bükkerdő' jelentésű földrajzi köznév birtokos személyragos alakja. Metonimikusan válhatott hegynévvé. Úgy tűnik, az elsődlegesen erdőséget megnevező névformák hegynévi használata gyakori a korai ómagyar korban (vö. KISS L. 1996: 442).

A hegy viszonyított helyzetére utaló nevek:

Köz-bérc 'Lice határában említett hely' 1243/335: *Kuzkerez* ~ *Kuzkercz* [f: *Kuzbercz*] (Gy. 2: 523), 1243/335: *Kuzberek* [f: *Kuzberch*], 1243/335/XVII.: *Közbercz* (Gy. 2: 460, 533) ~ *Közbércz* (Gy. 2: 523). A magyar *köz* 'középső' jelentésű melléknév és a *bérc* földrajzi köznév összetételéből alakult. Három párhuzamos hegyhát közül a középsőre vonatkozhat (vö. FNESz. *Közép-bérc*). A *köz* forma 'középső' jelentésben való használata a korai ómagyar korban általánosnak tekinthető (vö. OklSz., HA. 1–2.).

Közép-kő 'Gortvától K-re húzódó hegy' 1240: *Cuzepku*, loc. (Gy. 2: 461, 499). A *közép* 'középső' jelentésű melléknév és a *kő* földrajzi köznév összetételéből alakult. Három párhuzamos hegy, szikla közül a középsőt jelölhette (vö. FNESz.).

3.5. Kategorizálhatatlan nevek

Angyal(n)ica 'a Gömör melletti Kövi határában említett hegy' 1245/423: *Agolnicza* ~ *Angalyche* (Gy. 2: 520) ~ *Angalnicza*, mo. (Gy. 2: 461, 520). Eredete ismeretlen.

Dolla 'Jeszte határában említett hegy' 1333/334: *Dolla*, mo. (Gy. 2: 461, 512). Etimológiája bizonytalan. Talán szláv eredetű lehet, s egy elsődleges *Dolna* 'alsó' jelentésű helynévből (vö. szlk. *Dolný Kubín* hn., mac. *Dolna Banjica* hn., lásd ehhez ŠMILAUER 1970: 56) alakulhatott teljes asszimilációval.

Jegy ? -kő 'Gömör határában említett hely' 1291: *Jegyku*, lap. (Gy. 2: 501). Az előtag olvasata, szemantikai tartalma bizonytalan. Esetleg a régi magyar *igy* ~ *ëgy* 'szent' jelentésű főnév rejlik benne, amely népetimológiás változással nyerhette el a *jegy* formát. Az utótag a *kő* földrajzi köznév. Ebben az esetben 'szent kő' szemantikai tartalma lehetett, s pogány áldozati helyre utalhatott. Hasonló változás történt a *Hegykő* (< *ëgy* 'szent' + *kő*) településnév esetében (vö. FNESz.).

Rigel ? 'Dobsina határában említett domb' +1326/330/446: *Riegel*, coll. ~ *Hibel* [romlott alak lehet] (Gy. 2: 495). Talán az ófn. *righe* 'szakadék, hasadék, szurdok' főnévből (lásd ehhez FNESz. *Rigi*) alakult német *Rigel* helynév átvétele lehet.

Száz ? 'Jeszte határában említett hegy' 1333/334: *Zaz*, montic. (Gy. 2: 512). A név olvasata, etimológiája bizonytalan. Talán a *száz* számnévből alakulhatott, ebben az esetben azonban a név szemantikai tartalma nem világos.

4. A kétrészes hegynevek leggyakoribb névalkotó földrajzi köznevei az Árpád-kori Gömör vármegyében a következők: *bérc* 'hegy, kisebbfajta kiemelkedés, magaslat', *halom* 'kisebb földfelszíni kiemelkedés', *havas* 'magas hegy, amelynek csúcsán vagy szakadékaiban gyakran még nyáron is hó van', *hát* 'széles tetejű magaslat, földhát', *hegy* 'nagyobb földfelszíni kiemelkedés', *kő* 'szikla, sziklás hegy'.

A hegyekben gazdag Gömör vármegye hegynévállománya lehetőséget nyújt arra is, hogy megvizsgáljuk, mely névadási indítékok a leggyakoribbak a vizsgált hegynevek esetében. A nevekben előforduló nyelvi elemek gyakran a név által jelölt objektum fajtáját fejezik ki. A helyfajtajelölő földrajzi köznév jelentéshasadással tulajdonnévvé válhat (*Bérc*, *Halom*), ugyanakkor a kétrészes nevek utótagjaként is a földrajzi köznévi lexéma a leggyakoribb (*Bagoly-kő*, *Három-hegy*, *Kövecses-halom*, *Somos-bérc*, *Verő-mál*). A szláv eredetű nevek megnevező funkciójúak, szerepük minden esetben a denotátumra utalás. A megnevező funkciójú névrész állhat önmagában (az idegen eredetű hegynevekben, pl. *Csernahora*, *Visnyice*), előtagként (a kiegészüléssel alakult összetett helynevekben, pl. *Viszoka* > *Viszoka* hegye), valamint ritkán utótagként (*Kis-Várad*). A sajátosságot kifejező nyelvi elemek — amint ez a nevek történeti-etimológiai vizsgálata során alkalmazott tipológiai rendszerezésből is kitűnik — szemantikailag igen változatosak lehetnek. Sajátosságjelölő funkcióval egyrészes nevekben (pl. *Szirk*, *Medves*), illetve kétrészesek előtagjában (pl. *Kövecses-halom*, *Meleg-hegy*, *Somos-bérc*, *Bagoly-kő* stb.) találkozunk. Ez utóbbi szerkezeti csoportban az előtagként álló sajátosságszó földrajzi köznévi (pl. *Szár-hegy*, *Ölyves-bérc*) vagy helynévi utótaggal (*Kis-Várad*) kapcsolódhatott össze.

RESZEGI KATALIN

Irodalom

- ÁKSz. = FEHÉRTÓI KATALIN: *Árpád-kori kis személynévtár*. Bp., 1983.
DÉNES GYÖRGY (1997): A *Munuhpest* sziklája és a *pest* köznév jelentése hegyek, sziklák nevében. *MNyTK*. 209: 284–8.
DÉNES GYÖRGY (1999): *Kőpes(t)* helynév Borsodnádasd határában. *NÉ*. 21: 107–12.
EWUng. = *Etymologisches Wörterbuch Ungarischen I–II*. Főszerk. LORÁND BENKŐ. Bp., 1993–1995.

- FNESz. = KISS LAJOS: *Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II.* 4., bővített és javított kiadás. Bp., 1988.
- Gy. 2. = GYÖRFFY GYÖRGY: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. II. Doboka–Győr vármegye.* Bp., 1987.
- HA. 2. = HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA: *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból. 2. Doboka–Győr vármegye.* Debrecen, 1997.
- HEFTY GYULA ANDOR (1911): A térszíni formák nevei a magyar népnyelvben. *Nyr.* 40: 155–69, 206–16, 259–65, 300–8, 361–70, 458–62.
- JUHÁSZ DEZSŐ (1988): *A magyar tájnévadás.* NytudÉrt. 126. sz. Bp.
- KISS LAJOS (1981): Szilágysági hegynevek. *Nyr.* 105: 97–101.
- KISS LAJOS (1986): Hogyan keletkezett az Osztrovszki-hegység neve? *MNy.* 82: 334–6.
- KISS LAJOS (1988): Magyarország földrajzi és társadalmi arculata az Árpád-korban. *MNy.* 84: 129–55.
- KISS LAJOS (1991): Víz-, hegy- és völgynevek a középkori Heves megyéből. *MNy.* 87: 73–7.
- KISS LAJOS (1995): *Földrajzi neveink nyelvi fejlődése.* NytudÉrt. 139. sz. Bp.
- KISS LAJOS (1997): Hegynevek a történelmi Magyarországon. *MNy.* 93: 154–68.
- LŐRINCZE LAJOS (1946): Bérc ~ börc. *MNy.* 42: 22–6.
- LŐRINCZE LAJOS (1947): Mál. *MNy.* 43: 24–7.
- B. LŐRINCZY ÉVA (1962): *Képző- és névrendszertani vizsgálódások. Az -s ~ -cs képzővel alakult névanyag az ómagyarban.* NytudÉrt. 33. sz. Bp.
- MELICH JÁNOS (1925–29): *Honfoglaláskori Magyarország.* Bp.
- MELICH JÁNOS (1938): Melyik nép nevezte el Pestet *Pest*-nek? *MNy.* 34: 129–40.
- MELICH JÁNOS (1963): *Dolgozatok II.* NytudÉrt. 41. sz. Bp. 29–75, 101–7.
- ŠMILAUER, VLADIMÍR (1970): *Příručka slovanské toponomastiky. Handbuch der slawischen Toponomastik.* Praha.
- TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. I–IV.* Főszerk. BENKŐ LORÁND. Bp., 1967–1984.
- TNyt. = *A magyar nyelv történeti nyelvtana.* Főszerk. BENKŐ LORÁND. I. *A korai ómagyar kor és előzményei.* Bp., 1991. II/1. *A kései ómagyar kor. Morfematika.* Bp., 1992.
- TÓTH VALÉRIA (1997): Földrajzi köznevek szóföldrajzi szempontú vizsgálata a korai ómagyar korban. *MNyTK.* 209: 262–5.
- TÓTH VALÉRIA (2001): *Az Árpád-kori Abaúj és Bars vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára.* Debrecen.
- ZELLIGER ERZSÉBET (1991): Milyen magas a *Hegymagas*? *MNy.* 87: 77–82.